

УДК 343.347+343.575

Калиновська О. І. – ад'юнкт докторантури та аспірантури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID 0000-0001-6448-9720

Слідова картина вчинення злочинів, пов'язаних із виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів

Розглянуто питання щодо слідової картини вчинення злочинів, пов'язаних із виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. Слідова картина злочину має важливе значення та є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики злочинів, оскільки це практичний інструмент і своєрідний орієнтир під час вибору напрямів роботи з розкриття та розслідування злочину. Вивчення та дослідження слідів дає змогу визначити способи і механізми учинення злочину, способи його приховання, особу злочинця (зокрема наявність організованої злочинної групи), знаряддя вчинення злочину, встановити низку обставин під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази злочину. Типова слідова картина в кримінальних провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин об'єднує декілька груп слідів, основними з яких є: сліди виготовлення; сліди споживання наркотиків; сліди впливу наркотичних засобів на організм людини тощо. Традиційно в криміналістиці сліди злочину поділяють на два види: матеріальні (сліди-речовини) та ідеальні сліди (сліди пам'яті). Матеріальні сліди злочинів, пов'язаних із виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, залишаються: на тілі, одязі й предметах, що належать виробникам і споживачам наркотиків; на тілі, одязі та предметах, що належать підозрюваним (організаторам кубел); у приміщеннях, надаваних для споживання наркотиків (кублах). Ідеальні сліди зазначеного виду злочину можуть бути в пам'яті свідків або осіб, причетних до вчинення аналізованого злочину. Їх отримують під час проведення слідчих (розшукових) дій. Оперативні підрозділи місця виготовлення наркотичних засобів виявляють за загальними ознаками функціонування: зосередження в одному місці специфічного запаху (ацетон, аміак, хлороформ, бензин) і наявності прекурсорів, реагентів, розчинників, устаткування; нижча ціна наркотиків в окремій місцевості, порівняно з їх вартістю в найближчих районах; увімкнене вентиляційне обладнання, передусім у холодні пори року; надмірне споживання електроенергії, води, газу; одержання адресатами значної кількості посилок (як об'ємних, так і стандартних); бібліотечні замовлення на фармацевтичну та специфічну літературу; замовлення у великих кількостях хімічних компонентів, реактивів, розчинників, лабораторного устаткування, агрегатів для виготовлення пігулок, ампул.

Ключові слова: слідова картина; слід; матеріальні сліди; ідеальні сліди; наркотичні засоби; незаконне виготовлення наркотичних засобів.

Постановка проблеми. За статистичними даними Національної поліції України, протягом останніх років значно збільшилася кількість учинених правопорушень у сфері обігу

наркотичних засобів: наприклад, протягом 2015 року зареєстровано майже 31 тис. злочинів, упродовж 2016 року понад 38 тис., 2017 року – понад 49 тис. [1]. Виявлена динаміка спричинена тим, що дедалі більше осіб убачають у цьому легкий і швидкий спосіб збагачення. Наркобізнесу притаманні всі ознаки будь-якого бізнесу з його основними стадіями та процесами. Як будь-який інший товар, наркотики мають власний ланцюг реалізації: їх вирощують, перевозять у місця їх поширеного збуту, де здійснюють їх розповсюдження. Діють закони ринку, такі як попит, пропозиція, вкладання коштів у найприбутковіші справи тощо. Отримані кошти вкладають як у розвиток наркоіндустрії, так і в забезпечення майнового благополуччя наркоділків шляхом їх легалізації.

Україна розташована на стратегічному шляху транспортування наркотиків із Середньої Азії та Африки до Західної Європи, поступово стає країною, де збільшується кількість споживачів іноземних наркотиків (опію, героїну, марихуани). На жаль, із Європи до Азії і далі на Схід транспортують небезпечні наркотики (амфетамін, метамфетамін, метадон, екстазі та інші синтетичні наркотики), які частково осідають в Україні [2].

Поширенню наркоманії сприяють такі фактори: 1) пролягання через територію держави великих шляхів транспортування наркотичних препаратів і сировини на Захід («афганського» та «балканського» шляхів); 2) неналежний захист державних кордонів; 3) наявність власної сировинної бази для незаконного виробництва різноманітних наркотиків, зокрема маку та конопель.

Досліджуючи процес виготовлення наркотичних засобів, слід зазначити, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [3], виготовлення передбачає такі дії: рафінування, підвищення в препараті концентрації наркотичних засобів, психотропних речовин, перероблення наркотичних засобів і психотропних речовин, унаслідок чого на основі наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів одержують готові до використання та (або) вживання форми наркотичних засобів, психотропних речовин, лікарські засоби, що їх містять, чи інші наркотичні засоби, психотропні речовини.

Таким чином, виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин означає створення їх будь-яким способом, незалежно від концентрації та фізичного стану початкового й одержаного продукту (твердого – порошкова маса, зерна, спресовані плитки; рідкого – розчини, суміші з нейтральними речовинами тощо). Це може бути перероблення

сировини чи напівфабрикатів, що містять наркотичні субстанції в чистому вигляді чи у вигляді хімічних сполук. Наприклад, виготовлення можуть здійснювати шляхом рафінування наркотиків з певних лікарських препаратів. Операції з виготовлення зазначених засобів і речовин переважно нескладні та полягають, наприклад, у доведенні наркотиковмісних рослин до стану, що дає змогу використовувати їх як наркотики (сушіння, різання, приготування відвару). Це може бути також відокремлення макової соломи чи соку (опію) від рослин маку або листя, суцвіть і смоли від конопель (раніше такі дії закон визначав як виготовлення наркотичних засобів).

Дедалі частіше наркотичні засоби виготовляють у домашніх умовах (за місцем мешкання, на дачі, горищі, підвалі тощо), оскільки речовини для виготовлення важких і небезпечних наркотиків, таких як амфетамін, метамфетамін, метадон, є у вільному продажу. Будь-хто може зайти в мережу Інтернет і знайти «методичку» з виготовлення наркотиків у домашніх умовах, а також за необхідності отримати інгредієнти навіть поштою, що допомагає під час виготовлення фармакологічних наркотиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слідову картину злочинів, учинених у сфері обігу наркотиків, досліджували такі науковці: Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. І. Бояров, Т. В. Варфоломєєва, В. М. Глібо, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, В. А. Журавель, Н. А. Запорощенко, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, В. В. Пяковський, О. А. Рівчаченко, М. В. Салтевський, М. І. Скригонюк, А. В. Старушкевич, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та ін.

Мета статті – окреслити слідову картину на місці вчинення злочину, пов'язаного з незаконним виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів.

Виклад основного матеріалу. Учинення будь-яких злочинів зазвичай супроводжується певними змінами в навколишньому середовищі. Такі зміни прийнято називати слідами злочину.

У криміналістиці вперше термін «слідова картина» запропонував М. В. Салтевський, зазначивши, що «слідова картина», що утворилася внаслідок учинення злочину, є одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів [4, с. 14]. Конкретизував визначення категорії «слідова картина злочину» А. В. Старушкевич, потлумачивши її як сукупність відомостей про сліди злочину (матеріальні й ідеальні) та обставини злочину (місце, час, умови), що передбачає два елементи: сліди злочину (у слідознавчому контексті) й обставини злочину (місце, час, умови) [5, с. 3–8, 41]. Із цього приводу Є. Д. Лук'янчиков зазначає, що в процесі пізнавальної діяльності з розкриття

злочину спочатку досліджують його сліди (предмети, факти), які згодом можуть стати судовими доказами [6, с. 52]. В академічному тлумачному словнику української мови термін «слід» визначено як відбиток, відтиск, заглибини або смуги від чого-небудь (ноги людини або тварини, інших її частин) на землі або іншій поверхні [7].

Слідова картина злочину має важливе значення та є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики, практичним інструментом і своєрідним орієнтиром під час вибору напрямів розкриття та розслідування злочину. Вивчення та дослідження слідів дає змогу визначити спосіб і механізм учинення злочину, спосіб його приховання, особу злочинця (або наявність організованої злочинної групи), знаряддя вчинення злочину, згодом установити низку обставин під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази [8, с. 105–108].

У криміналістиці сліди злочину як важливі відображення злочинної діяльності традиційно розділяють на два види: матеріальні й ідеальні сліди. Так, на думку Р. С. Белкіна, матеріальні сліди – це перший «кит» («відбитки» події на предметах, зміна обстановки події), на якому ґрунтується криміналістика, а ідеальні сліди – другий «кит», що також відіграє важливу роль у вибудові фундаменту цієї науки [9, с. 13]. Ідеальні сліди існують об'єктивно в пам'яті людини, а обсяг інформації, який зберігається в ідеальних слідах, зазвичай більший, ніж обсяг інформації, отриманий (відновлений) із цих слідів, вони переважно суб'єктивного характеру, оскільки залежать від стану органів чуття особи, що сприйняла ці сліди, пам'яті, рівня інтелекту тощо. Відображення злочинного діяння та його взаємодію з об'єктами матеріального світу називають матеріальними слідами. Загалом розрізняють такі матеріальні сліди: а) сліди відображення (зовнішності, шкірного покриву, рук, ніг, нігтів, зубів); б) сліди речовини (частки крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток, сперми); виділення (потожирові, слина, запах, сеча, кал, виділення з носа, блювотні маси) [10].

Типова «слідова картина» в кримінальних провадженнях про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин об'єднує декілька груп слідів, основними з яких є: а) сліди виготовлення; б) сліди вживання наркотиків; в) сліди впливу наркотичних засобів на організм людини тощо.

Оперативні підрозділи виявляють місце для виготовлення наркотичних засобів за загальними ознаками, з-поміж яких: зосередження в одному місці специфічного запаху (ацетон, аміак,

хлороформ, бензин) і наявність прекурсорів, реагентів, розчинників, устаткування; нижча ціна наркотиків в окремій місцевості, порівняно з їх вартістю в найближчих районах; увімкнене вентиляційне обладнання, передусім у холодні пори року; надмірне споживання електроенергії, води, газу; одержання адресатами значної кількості посилок (як об'ємних, так і стандартних); бібліотечні замовлення на фармацевтичну та специфічну літературу; замовлення у великих кількостях хімічних компонентів, реактивів, розчинників, лабораторного устаткування, агрегатів для виготовлення пігулок, ампул [11, с. 30–45].

Матеріальні сліди злочинів цієї категорії залишаються на: тілі, одязі й предметах, що належать виробникам і споживачам наркотиків; тілі, одязі та предметах, що належать підозрюваним (організаторам кубел); у приміщеннях, надаваних для споживання наркотиків (кублах).

У наукових джерелах міститься опис типових матеріальних слідів для вживання наркотичних засобів, однак він не є вичерпним. На думку О. М. Стрільціва, про вживання наркотиків можуть свідчити сліди ін'єкцій (уколів) у вигляді дрібнокрапкових або великих рубців, саден. Локалізація таких слідів на венах може вказувати на систематичне введення лікарських або наркотичних засобів. З метою приховання таких слідів наркозалежні особи нерідко роблять ін'єкції в пальцеві проміжки, тілесні ушкодження, родимі плями, татуювання тощо. На вживання наркотичних засобів можуть вказувати також виявлені приладдя для вживання наркотичних засобів (трубки, шприци тощо), посуд зі слідами-нашаруваннями, мікрочастинками опію-сирцю [12, с. 10].

У приміщеннях, що надають для споживання наркотичних засобів, можуть бути виявлені такі матеріальні об'єкти:

- наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори;
- сировина для виготовлення наркотичних засобів рослинного походження (рослини коноплі й маку);
- речовини, що є матеріалом для синтезування наркотиків нерослинного походження кустарним способом. Такими речовинами є лікарський препарат ефедрин, перманганат калію (марганцівка), оцтова кислота й оцтовий ангідрид;
- ємності й інші предмети, у яких виготовляли або зберігали наркотичні засоби;
- предмети, за допомогою яких споживають наркотичні засоби (шприци з голками). Це подеколи сигари, цигарки, у тютюновій суміші яких містяться наркотики, наприклад канабіс;

– сліди рук підозрюваних і споживачів наркотиків на предметах, пов'язаних зі зберіганням, виготовленням та споживанням наркотиків у цих приміщеннях. Об'єктами – носіями таких слідів є пакування та ємності для зберігання або виготовлення наркотичних засобів, а також предмети, за допомогою яких їх споживали (медичні шприци);

– предмети, які підозрювані одержували як плату за використання приміщення в зазначених цілях (гроші, подарунки, цінні речі тощо);

– записи, кореспонденція, що стосуються справи (у яких відображено розрахунки видатку наркотиків, телефонні книжки).

Ідеальні сліди злочинів, пов'язаних із виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин, можуть бути в пам'яті свідків або осіб, причетних до вчинення цього злочину. Їх отримують під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Основними чинниками, що сприяють поширенню наркоманії, є: надмірні прибутки; зручне розташування транзитних сполучень для транспортування наркотичних засобів; молодіжні тенденції. Оскільки вживання «елітних» наркотичних засобів чи психотропних речовин потребує значних коштів, виробники (розповсюджувачі) навчилися виготовляти бюджетні варіанти наркотичних засобів кустарним способом. Учинення будь-якого виду злочину відображається в матеріальній обстановці; у контексті досліджуваної теми доказову базу становлять матеріальні сліди вчинення злочинів, пов'язаних із виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, оскільки ідеальні сліди мають суб'єктивний характер і з часом можуть ставати хибними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/pg/DPN.NP/about>. – Назва з екрана.

2. Буткевич Б. А. Наркотрафік.ua. Україна стає важливим «портом» для наркомафії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/84909>. – Назва з екрана.

3. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними : Закон України від 15 лют. 1995 р. № 62/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/62/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

4. Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / М. В. Салтевский // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1982. – Вып. 25. – С. 13–20.

5. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. / А. В. Старушкевич. – Київ : Правник, 1997. – 44 с.

6. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Є. Д. Лук'янчиков. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.
7. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/slud>. – Назва з екрана.
8. Топорецька З. М. Слідова картина як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері гравального бізнесу / З. М. Топорецька // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення : матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (Одеса, 29–30 верес. 2011 р.) : в 2 ч. Ч. 2. – Одеса : Причорномор. фундація права, 2011. – С. 105–108.
9. Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – 944 с.
10. Агафонов В. В. Криміналістика [Электронный ресурс] : курс лекций / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов. – 7-е изд. – Режим доступа: <http://stud.com.ua/34224/pravo/kriminalistika>. – Загл. с экрана.
11. Никифорчук Д. Й. Організація і тактика попередження і розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : лекція / Д. Й. Никифорчук. – Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – 86 с.
12. Пошук, виявлення, фіксація та вилучення об'єктів у кримінальних провадженнях щодо наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : метод. рек. / [О. М. Стрільців, В. В. Арешонков, В. В. Юсупов та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 76 с.

REFERENCES

1. Sait Departamentu protydiv narkozlochynnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Site Department of counteraction to drug crimes of the National Police of Ukraine]. (n.d.). www.facebook.com. Retrieved from <https://www.facebook.com/pg/DPN.NP/about> [in Ukrainian].
2. Butkevych, B.A. *Narkotrafik.ua. Ukraina staie vazhlyvym "portom" dlia narkomafii* [Narcotrafik.ua. Ukraine is becoming an important "port" for the drug mafia]. Retrieved from <http://tyzhden.ua/Society/84909> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro zakhody protydiv nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn i prekursoriv ta zlovzhyvannia nymy (iz zminamy ta dopovnenniamy)": vid 15 liut. 1995 r. No. 62/95-VR [Law of Ukraine "On Measures to Combat Illicit Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors and their Abuse (as amended and supplemented)" from February 15, 1995, No. 62/95-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/62/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
4. Salteviskii, M.V. (1982). O strukture kriminalisticheskoi harakteristiki huliganstva i tipichnyh sledstvennykh situaciih [On the structure of the criminalistic characteristics of hooliganism and typical investigative situations]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza, Forensic science and forensic examination*, 25, 13-20 [in Russian].
5. Starushkevych, A.V. (1997). *Kryminalistychna kharakterystyka zlochyv* [Forensic characteristics of crimes]. Kyiv: Pravnyk [in Ukrainian].
6. Lukianchikov, Ye.D. (2005). *Metodolohichni zasady informatsiinoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyv* [Methodological foundations of information support for crime investigation]. Kyiv: Nats. akad vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].
7. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (n.d.). sum.in.ua. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/slud> [in Ukrainian].

8. Toporetska, Z.M. (2011). Slidova kartyna yak dzherelo pervynnoi informatsii pro vchynnennia zlochiniv u sferi hrainoho biznesu [Follow-up picture as a source of primary information on crime in the gambling industry]. *Reformuvannia natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava: perspektivy ta sohodennia, Reform of national and international law: perspectives and present: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (Vols. 2), (pp. 105-108). Odesa: Prychornomor. Fundatsiia prava [in Ukrainian].

9. Averianova, T.V., Belkin, R.S., Koruhov, Yu.G., & Rossinskaia, E.R. (2007). *Kriminalistika [Forensics]* (3rd ed., rev.). Moscow: Norma [in Russian].

10. Agafonov, V.V., & Filippov, A.G. *Kriminalistika [Forensics]* (7th ed.). Retrieved from <http://stud.com.ua/34224/pravo/kriminalistika> [in Russian].

11. Nykyforchuk, D.Y. (2008). *Orhanizatsiia i taktika poperedzhennia i rozkryttia zlochiniv, poviazanykh z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn ta prekursoriv [Organization and tactics of the prevention and disclosure of crimes related to the illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]*. Kyiv: Nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

12. Striltsiv, O.M., Areshonkov, V.V., & Yusupov, V.V. (et al.). (2016). *Poshuk, vyavlennia, fiksatsiia ta vyluchennia ob'ektiv u kryminalnykh provadzhenнях shchodo narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn ta prekursoriv [Search, detection, fixation and seizure of objects in criminal proceedings against narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2018

Kalynovska O. – Postgraduate Student of the Doctoral and Postgraduate Programs of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID 0000-0001-6448-9720

Trace Picture of Crimes Related to Production of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Analogues

Article presents overview of aspects related to «trace picture» of crimes related to production of narcotic drugs, psychotropic substances and analogues. In general crime trace picture is very important and is an essential element of crime criminalistic characteristics as it is applied in practice being a primary factor affecting the selection of methodology for crime investigation. Study and examination of traces allows to define the way and mechanism of crime commission, its concealment, perpetrator's identity (including organized crime groupings), means of crime commission, circumstances of crime, reveal the false testimony given by witness or perpetrator along with detection of concealed material evidence. Typical «trace pictures» of crimes related to production of narcotic drugs, psychotropic substances and analogues are classified into groups by manufacturing traces; traces of consumption; traces of intoxication and drug effects on human body. Traditionally forensic experts distinguish two types of crime traces: material (substances) and ultimate (memory traces). Material traces of crimes related to production of narcotic drugs, psychotropic substances and analogues can be found on body, apparel and items belonging to manufacturers and consumers of drugs

including visitors; on body, apparel and items belonging to suspects (nest hosts and managers), in premises, provided for drug consumption (nests). Ultimate traces of the abovementioned crimes may be detected in memory of witnesses or persons related to the crime commission. These traces are extracted during the investigative actions. Operative units detect locations of drug production by general functioning features: concentration of specific odors (acetone, ammonia, chloroform, gasoline etc) and presence of precursors, reagents, solvents and equipment; relatively low price of drugs in specific location comparing to prices in neighboring locations; functioning ventilation and air conditioning systems (special attention is paid to cold season); overconsumption of electricity, water, gas by residents; receipt of packages (extra weight and multiple number of standard ones; special orders for books in libraries; multiple orders for pharmaceuticals and chemicals delivery along with lab equipment (this data can be received from producers, suppliers, wholesale traders etc), reagents, solvents, equipment for pills and ampoules production.

Keywords: trail picture; trail; material trails; perfect trails; narcotic drugs; manufacture.